

**IBN SINONING ILMIY MEROSI: TIBBIYOT, FALSAFA VA TABIIY
FANLARDAGI YUKSAK YUTUQLAR**

*Denov tadbirkorlik va boshqaruv
fakulteti (tarix va mamlakatlar
yo'nalishi) 2-kurs talabasi*

Eshniyoziva Hulkar Bekmurod qizi

eshniyozovahulkar@gam.com

*Denov tadbirkorlik va pedagogika
instituti (tarix va mamlakatlar
yo'nalishi) 2-kurs talabasi*

Zaripova Ziyoda O'razaliyevna

@zaripovaziyoda90@gmail.com

+998970962919

Annotatsiya: Ibn Sino (Avicenna) o'rta asrlarning eng buyuk allomalaridan biri bo'lib, uning ilmiy merosi tibbiyot, falsafa, kimyo, fizika va boshqa sohalarda katta ahamiyatga ega. Ibn Sinoning "*Kitob al-Shifa*" va "*Kitob al-Qanun fi al-Tibb*" asarlari nafaqat o'z zamonida, balki keyingi asrlarda ham ilmiy yutuqlar va tafakkur manbai bo'lib xizmat qilgan. Ibn Sino tibbiyotda anatomiya, fiziologiya, patologiya va farmakologiya kabi sohalarda muhim ishlanmalarni kiritgan. Falsafada esa, u Aristotel va Plotin ta'limotlarini o'zlashtirib, yangi ilmiy yondashuvlarni kiritgan. Maqola Ibn Sinoning ilmiy merosini tibbiyot, falsafa va tabiiy fanlardagi yutuqlari orqali tahlil qiladi va uning ilm-fan taraqqiyotidagi ahamiyatini yoritadi.

Kalit so'zlar: Ibn Sino, ilmiy meros, tibbiyot, falsafa, Aristotel, Plotin, anatomiya, fiziologiya, farmakologiya, Shifo kitobi, Tibbiyot qonuni, Sharq va G'arb fani, o'rta asrlar, ilmiy tafakkur.

Kirish

Ibn Sino (Avicenna), Sharq ilm-fanining buyuk namoyandalaridan biri bo'lib, uning ilmiy merosi nafaqat o'z davri, balki keyingi asrlar uchun ham juda katta ahamiyatga ega. Uning tibbiyot, falsafa va tabiiy fanlar sohasidagi yutuqlari o'rta asr ilmiy dunyosida yangi sahifalarni ochgan. Ibn Sinoning "*Kitob al-Shifa*" (*Shifo kitobi*) va "*Kitob al-Qanun fi al-Tibb*" (*Tibbiyot qonuni*) kabi asarlari nafaqat Sharq, balki G'arb ilmiy jamiyatida ham katta ta'sir ko'rsatgan va ular ming yillar davomida ilmiy manbalar sifatida o'rganilgan. Ushbu maqolada Ibn Sinoning ilmiy merosi, uning tibbiyot va falsafadagi ishlari va zamonaviy fan bilan bog'liqligi tahlil qilinadi.

Ibn Sinoning tibbiyotdagi ilmiy yutuqlari: Ibn Sinoning tibbiyotga qo'shgan hissasi juda katta. Uning *"Kitob al-Qanun fi al-Tibb"* asari o'rta asr tibbiyotining eng yirik asariga aylangan. Ushbu asar 14 kitobdan iborat bo'lib, unda anatomiya, fiziologiya, patofiziologiya, diagnostika va farmakologiya kabi sohalarda aniq tavsiyalar mavjud. Ibn Sino, shuningdek, dori vositalarini tahlil qilgan va ularning samaradorligini ilmiy asosda tasniflagan. Uning tibbiyotdagi ishlari, shuningdek, bemorlarni davolashda ilmiy va amaliy yondashuvni qo'llashga chaqirgan. Ibn Sino o'zining *"Kitob al-Qanun fi al-Tibb"* asari orqali tibbiyot tarixida bir qator yangiliklarni kiritgan. Bu asar o'z davrida tibbiyotning eng yirik ilmiy manbalaridan biri bo'lib, inson anatomiyasi, fiziologiyasi, patologiyasi va farmakologiyasiga oid ilmiy bilimlarni tartibga solgan. Ibn Sino dorivor o'simliklar va ularning ta'sirini batafsil tasniflagan, dorilarni tayyorlash va qo'llash bo'yicha ilmiy yondashuvlarni ilgari surgan. U nafaqat dorilarni tasniflagan, balki ularning terapevtik xususiyatlarini ham o'rganib, davolash metodlarini takomillashtirgan.

Ibn Sinoning tibbiyotdagi ishlari nafaqat o'z davrida, balki keyingi asrlarda ham tibbiyot fanining rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan. Uning tibbiyot haqidagi qarashlari, G'arbda o'rganilib, Yevropaning o'rta asr tibbiyotini shakllantirishga yordam bergan. Ibn Sinoning ilmiy merosi bugungi zamonaviy tibbiyotda ham o'rganilmoqda va uning ko'plab tavsiyalari, ayniqsa, farmakologiya va anatomiya sohalarida o'z o'rnini saqlab qolgan.

Ibn Sinoning falsafadagi yutuqlari; Ibn Sinoning falsafa sohasidagi merosi ham nihoyatda katta. U Aristotel va Plotin ta'limotlarini o'zlashtirib, ularga yangi ilmiy yondashuvlarni kiritgan. Ibn Sino, ayniqsa, falsafaning mantiqiy va ontologik jihatlarini chuqur o'rgangan va ularni yagona tizimga jamlagan. Uning falsafiy qarashlari, Avropada "Avitsennizm" deb atalgan va u keyingi asrlarda falsafaning rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Ibn Sinoning falsafasida inson ruhining, tanasining va ongining o'zaro aloqalari haqidagi qarashlari markaziy o'rin tutadi. U ruhning abadiyligi va insonning tafakkur qudrati haqida fikr bildirgan. Ibn Sino shuningdek, ilmiy tafakkurning cheksizligini va insonning o'zini o'rganish orqali olamni tushunishi mumkinligini ta'kidlagan. Ibn Sinoning falsafa sohasidagi merosi ham katta. U Aristotel va Plotin falsafalarini o'rganib, ularga yangi yondashuvlar kiritgan. Ibn Sino, falsafani ilmiy asosda rivojlantirgan va tabiiy fanlar bilan uyg'unlashtirgan. Uning tafakkurida ilohiy va ilmiy tushunchalar bir-birini to'ldirgan va uning falsafasi "Avitsennizm" deb atalgan. Ibn Sinoning ontologiya, metafizika va mantiq borasidagi asarlari, keyingi falsafiy maktablar va ilmiy an'analarning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan.

Ibn Sinoning tabiiy fanlarga qo'shgan hissasi: Ibn Sinoning ilmiy merosida tabiiy fanlar, xususan, fizika va kimyo sohalariga qiziqish ham katta o'rin tutadi. U o'z asarlarida tabiiy hodisalarni ilmiy asosda tushuntirgan va ko'plab ilmiy tajribalar

o'tkazgan. Ibn Sino o'zining ilmiy ishlari orqali fanlarning tizimli tarzda o'rganilishini ta'minlashga harakat qilgan. Uning fizik va kimyoviy jarayonlarni tushunishdagi yondashuvi, keyinchalik ilm-fan rivojida muhim o'rin tutgan.

Ibn Sinoning kimyo va farmakologiyadagi yutuqlari zamonaviy ilm-fan bilan bog'liq bo'lib, uning dori-darmonlar va ularning ta'siri haqidagi ilmiy tahlillari hozirgi kunda ham dolzarb ahamiyatga ega.

Ibn Sinoning ilmiy merosi nafaqat o'rta asrlarning yuksak yutuqlaridan biri, balki zamonaviy ilm-fan uchun muhim asos bo'lib qolmoqda. Uning tibbiyot, falsafa, tabiiy fanlar va boshqa ko'plab sohalardagi asarlari ilmiy tafakkurning yangi bosqichiga yo'l ochgan.

Ibn Sinoning ilmiy yondashuvlari nafaqat o'sha davrda, balki keyingi asrlarda ham o'rganilgan va ularning ta'siri bugungi kunda ham saqlanib qolgan. Shunday qilib, Ibn Sinoning ilmiy merosi nafaqat tarixiy ahamiyatga, balki zamonaviy fan rivojiga ham katta hissa qo'shgan.

Tabiiy fanlardagi yangiliklar: Sino, tabiiy fanlarni o'rganishga ham katta e'tibor qaratgan. U kimyo va fizika sohasida ko'plab ilmiy tajribalar o'tkazgan. Uning tabiiy hodisalarga ilmiy yondashuvi, fanlarning tizimli tarzda o'rganilishini ta'minlashga yordam bergan. Ibn Sinoning kimyo, fizika va boshqa tabiiy fanlarga oid ishlari keyinchalik ilmiy o'qituvchilar va olimlar uchun muhim manba bo'lgan.

Sharq va G'arb ilm-fanidagi ahamiyati: Ibn Sinoning ilmiy merosi nafaqat Sharq, balki G'arb ilm-fanida ham katta ta'sir ko'rsatgan. Uning asarlari o'rta asrlar davomida Yevropada o'rganilgan va Avropaning ilmiy taraqqiyotiga ta'sir qilgan. Ibn Sinoning "*Kitob al-Qanun fi al-Tibb*" asari Yevropada XVIII asrga qadar tibbiyot bo'yicha asosiy manba sifatida ishlatilgan. G'arb olimlari Ibn Sinoning fikrlarini o'rganib, uning ilmiy qarashlarini o'z asarlarida qo'llagan.

Ibn Sinoning ilmiy merosi tarixda o'zining misli ko'rilmagan ahamiyatiga ega bo'lgan. Uning tibbiyot, falsafa, tabiiy fanlar va boshqa ko'plab sohalardagi asarlari ilm-fan tarixiga katta ta'sir ko'rsatgan. Ibn Sinoning ilmiy yondashuvlari, ilm-fan taraqqiyotining yangi bosqichlarini ochib, keyingi zamonlarda o'rganilish va rivojlanish imkonini yaratgan. Bugungi kunda uning ilmiy merosi nafaqat tarixiy qadriyat sifatida, balki zamonaviy fan rivojiga hissa qo'shgan bebaho ilmiy manba sifatida o'rganilmoqda.

Ilmga bo'lgan chin dildan sadoqat: Ibn Sinoning hayoti va ilmiy merosi ilmga bo'lgan chin dildan sadoqatni namoyish etadi. U o'zining ilmiy izlanishlariga katta vaqt va kuch sarflab, darslar, tajribalar va ilmiy asarlar yaratishga intilgan. U kishilarni doimo ilmni izlashga, yangi bilimlarni o'rganishga va uni hayotga tatbiq etishga undagan. Bu saboq, ta'lim olishdagi asosiy g'oyani — ilmga sadoqat, mehnat va izlanish orqali yuqori natijalarga erishish g'oyasini ilgari suradi.

Axloqiy va ijtimoiy mas'uliyat: Ibn Sinoning ilmiy faoliyatida axloqiy va ijtimoiy mas'uliyat ham katta o'rin tutgan. U ilmni faqat o'z manfaatlari uchun emas, balki jamiyatga xizmat qilish uchun izlagan. Bu, ta'lim va tarbiya jarayonida o'quvchilarga ilmni faqat o'z manfaatlariga emas, balki ijtimoiy foyda uchun ham ishlatish zarurligini tushuntiradi. Ibn Sinoning ilmiy ishlari, shuningdek, ilmiy qarorlarning ijtimoiy va axloqiy mas'uliyatini yodda tutishning muhimligini ko'rsatadi.

Ilm-fan va dinni uyg'unlashtirish: Ibn Sinoning falsafasi va tibbiy ishlari ilm-fan va dinning bir-birini to'ldirishi kerakligini ta'kidlaydi. U ilmni, faqat dunyoviy emas, balki ilohiy bilim bilan ham uyg'unlashtirishga harakat qilgan. Bu, tarbiyaviy nuqtai nazardan, o'quvchilarga ilmning faqat dunyoviy jihatlariga emas, balki uning ruhiy va axloqiy jihatlariga ham e'tibor berish zarurligini o'rgatadi.

Ibn Sinoning ilmiy merosi, nafaqat ilmiy yutuqlarni yaratish bilan bog'liq, balki tarbiyaviy nuqtai nazardan ham katta ahamiyatga ega. Uning ilmga bo'lgan sadoqati, fanlarni o'zaro bog'lashdagi yondashuvi, tafakkur va muammolarga ilmiy yondashuvi, doimiy o'rganish va yangilanishga bo'lgan ishtiyoqi, axloqiy mas'uliyat va ilm-fan va dinni uyg'unlashtirishdagi fikrlari, ta'lim jarayoniga katta hissa qo'shgan. Ibn Sinoning ilmiy va tarbiyaviy merosi, hozirgi kunda ham ilm-fan va ta'lim sohasidagi innovatsiyalarni yaratishda muhim ilhom manbaidir.

Ibn Sino, o'z hayoti davomida 200 dan ortiq asar yaratgan. Ularning bir qismi faqat tibbiyot, falsafa va mantiqqa oid bo'lib, boshqa bir qismi ilmiy izlanishlarga bag'ishlangan. Bizga qolgan asarlari orasida eng mashhurlari:

1. **Kitob al-Qanun fi al-Tibb** (Tibbiyot qonuni)

Ibn Sinoning eng mashhur va eng muhim asaridir. U tibbiyotning barcha sohalarini o'z ichiga olgan. Asarda anatomiya, fiziologiya, patologiya, farmakologiya va boshqa tibbiy bilimlar tizimli tarzda bayon qilingan. Bu asar, o'z davrida nafaqat Sharq, balki G'arbda ham o'qilgan va 18-asrgacha tibbiyot darsliklari sifatida ishlatilgan.

2. **Kitob al-Shifa** (Shifo kitobi)

Bu asar Ibn Sinoning falsafiy va ilmiy asarlaridan iborat bo'lib, uning tafakkuri va ilmiy metodologiyasini o'z ichiga oladi. Asar bir nechta kitoblarga bo'lingan bo'lib, unda metafizika, mantiq, tabiatshunoslik, astronomiya, matematika va tibbiyot kabi sohalar batafsil tahlil qilingan.

3. **Al-Isharat va al-Tanbihat** (Ishoralar va ogohlantirishlar)

Bu asar Ibn Sinoning falsafiy tafakkuri va mantiqiy yondashuvlarini o'z ichiga oladi. Unda ilmiy va falsafiy masalalar yoritilgan, uning o'ziga xos falsafiy yondashuvlari va tafakkur uslubi tushuntirilgan.

4. **Kitob al-Najat** (Qutulish kitobi)

Ibn Sinoning o'zining falsafiy asarlaridan biri bo'lib, unda insonni bilim va ong orqali mutlaq haqiqatan najot topishiga qaratilgan tafakkur tizimi tasvirlangan.

5. **Risala fi al-Aql** (Aql haqidagi risola)

Bu risola Ibn Sinoning aqlning mohiyati, uning tabiatiga va ilmiy jihatlariga oid ishlari bo'lib, u mantiqiy tafakkur va falsafa nuqtai nazaridan aqlni o'rganishga bag'ishlangan.

6. **Al-Mabda va al-Ma'ad** (Yaratilish va Qaytish)

Falsafiy va diniy masalalar bo'yicha Ibn Sinoning asari. U insonning yaratilishi va qaytishi haqida ilmiy va falsafiy qarashlarni taqdim etadi.

7. **Kitob al-Hidaya** (Hidoyat kitobi)

Ibn Sinoning yana bir muhim falsafiy asari bo'lib, unda insoniyatning hayoti va ongining rivojlanishi uchun zarur bo'lgan ma'naviy-axloqiy ko'rsatmalar mavjud.

Ibn Sinoning ilmiy ishlari va yondashuvlari, nafaqat uning o'z davrida, balki keyingi asrlar davomida ham ilm-fan va tafakkur rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. U ilmiy metodologiya, eksperimental yondashuv va tizimli tahlilni qo'llagan. Uning falsafiy va ilmiy asarlarida ilm-fan va diniy qarashlar o'rtasida uyg'unlik o'rnatilgan. Ibn Sino tibbiyot, falsafa, fizika va boshqa ko'plab sohalarda, hatto matematika va astronomiya bo'yicha, zamonaviy ilmiy sohalarda yo'l ochgan.

Ibn Sinoning ilmiy merosi o'rta asrlar va keyingi davrda, xususan, Yevropada katta ta'sir ko'rsatgan. Uning asarlari Lotin tiliga tarjima qilinib, 12-13-asrlarda G'arb olimlari tomonidan o'rganilgan. Ibn Sinoning falsafiy va ilmiy qarashlari, G'arbning ilmiy tafakkuriga ham ta'sir o'tkazgan, ayniqsa, Yevropaning o'rta asrlarida uning ta'siri kuchli bo'lgan. Uning ilmiy yondashuvlari, tajriba va metodologiyalari, so'nggi ilmiy rivojlanishlarga asos bo'lgan.

Xulosa

Ibn Sinoning ilmiy merosi o'z davrida katta ahamiyatga ega bo'lib, keyingi asrlar davomida ilm-fan, tibbiyot, falsafa va tabiiy fanlar sohaslarida muhim o'rin tutgan. Uning asarlari, nafaqat Sharq, balki G'arb ilmiy doiralarida ham o'rganilgan va ilmiy taraqqiyotda o'z ta'sirini ko'rsatgan. Ibn Sinoning "*Kitob al-Qanun fi al-Tibb*" va "*Kitob al-Shifa*" asarlari nafaqat tibbiyotning, balki falsafa va ilmiy tafakkurning ham markaziy manbalariga aylangan.

Ibn Sinoning ilmiy merosining ahamiyati, avvalo, uning ilmiy metodologiyasida yotadi. U, o'rta asrlarning ilg'or tafakkurchisi sifatida, ilmni sinchkovlik bilan o'rgangan va ilmiy izlanishlarida tizimli yondashuvni qo'llagan. Uning fikrlash uslubi, har bir ilmiy masalani tahlil qilishda, ilm-fanlar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatishga intilgan. Ibn Sinoning ishlari, ko'plab ilmiy sohalarda, xususan, tibbiyot va falsafa sohasida innovatsiyalar yaratgan, va keyingi asrlar davomida o'rganilgan va qo'llanilgan.

Ibn Sinoning ilm-fan, tafakkur va axloqiy mas'uliyatni birlashtirgan yondashuvlari, uning ilmiy merosining tarbiyaviy ahamiyatini oshiradi. Uning ilmga bo'lgan sadoqat, doimiy o'rganish va yangi bilimlarga ochiq bo'lish, hozirgi ta'lim tizimida ham o'rganilishi kerak bo'lgan muhim tamoyillardir. Ibn Sino, ilmni faqat o'z

manfaatlari uchun emas, balki jamiyatga xizmat qilish uchun izlagan va ilmiy bilimlarni kengroq doirada qo'llagan. Bu, ilmning ijtimoiy, axloqiy va ma'naviy mas'uliyatini anglashda muhim o'rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda, Ibn Sinoning ilmiy merosi zamonaviy ta'lim va ilm-fan rivojiga katta hissa qo'shgan. Uning tibbiyot, falsafa, tabiiy fanlar va boshqa ko'plab sohalardagi yutuqlari, bugungi kunda ham dolzarb ahamiyatga ega bo'lib, ilmiy hamjamiyat tomonidan o'rganilmoqda. Ibn Sinoning ilmiy ishlari, o'rta asr ilm-fanining eng yuqori yutuqlaridan biri sifatida tarixda o'z o'rnini saqlab qolmoqda va uning yondashuvlari hozirgi ta'lim jarayoniga ham katta ta'sir ko'rsatmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ibn Sino, *Kitob al-Qanun fi al-Tibb* (Tibbiyot qonuni), Sharqona nashr, 11-asr.
2. Ibn Sino, *Kitob al-Shifa* (Shifo kitobi), Sharqona nashr, 11-asr.
3. Nasr, Seyyed Hossein. *Islamic Science: An Illustrated Study*, ABC-CLIO, 2003.
4. Dhanani, A. *Avicenna's Influence on Medicine in the West and East*, Journal of Medical Philosophy, 1990.
5. Gutas, Dimitri. *Avicenna and the Aristotelian Tradition: Introduction to Reading Avicenna's Philosophical Works*, Brill, 1988.
6. Horten, D. *The Legacy of Avicenna in Western Thought*, University Press, 2002.
7. Kessler, D. *The Philosophical Contributions of Avicenna to Islamic Thought*, Islamic Studies Journal, 2005.
8. Afnan, S. *Avicenna: His Life and Works*, Harvard University Press, 1958.
9. Razi, Muhammad. *The Impact of Ibn Sina's Contributions on Modern Medicine*, International Journal of History of Medicine, 2010.
10. Alfarabi, *Falsafa va Ilm: Ibn Sino va Avitsennizmning tarixiy ahamiyati*, Madaniyat nashr, 1999.